

NÉPRAJZI TŰNŐDÉSEK A NÉPESEDÉSRŐL (II.)

BALÁZS LAJOS

„Ó, én uram Istenem, csak egy akkora
kis gyermeket adj, mint egy babszem,
holtomig mindig áldalak érte.”

(Babszem Jankó)

Népesedési stratégia a paraszti társadalomban, mai tanulsággal

Sem túlzás és nagyzási hóbort nincs abban, hogy a mostanság divatos stratégia szót használom egy olyan társadalommal és életkörével összefüggésben, mellyel szemben annyi előítélet élt. Komikusnak sem tűnhet, noha a stratégia szót ebben a kontextusban többen összeférhetetlennek vélhetik. Velük szemben megkockáztatom kimondani, hogy a paraszti társadalomban, ugyan nem tételesem, a stratégia szónak igen sok esetben, élethelyzetben nagyobb a realitása, mint a ráartisággal magasan szervezett, iskolázottak által vezetett élettek némelyikében. Mindezt arra alapozom, hogy az öntörvényű, belső életvitelében magára hagyott, befele forduló, sok vonatkozásban zártnak hitt társadalom a lét és élet működőképes fenntartásának nemcsak rövid, hanem hosszú távú, ugyanakkor állandó és stabil cselekvési rendszerét, cselekvési modelljét, normatíváit is megfogalmazta, és az egyéni cselekvés és szabadság határait is. Ebből a belső közakarattól és célból alakult ki a paraszti közösség szokáskultúrája, amit én sajátos jogrendszernek is tartok, mely tagjainak csaknem minden tettét szabályozza igenlő és tiltó „táblákkal”.

Más szóval, a paraszti társadalomnak, szokásjogi értelemben, volt törvénye, politikai értelemben „belpolitikája”. A vétőket pedig a szokás, illetve törvény, a „politika” sajátosságának megfélemlően sajátosan szankcionálta. Miképpen a szokást, törvényt tisztelőket megjutalmazta. Megjutalmazta közösségi szolidaritással, mellyel az egyént „minden bűjával, bajával, örömeivel” felkarolta, és ezáltal lelki és anyagi, azaz egzisztenciális biztonságot, fogódzót nyújtott neki. Ezek az elvek képezték (és egyre csökkenő mértékben képezik) a népszaporulat mozgató rugóit is.

Néprajzi szempontú tűnődéseimmel éppen arra próbálok rávilágítani, ami korszerű és hatékony lehet, arra, hogy a paraszti társadalom egy nagyon összetett „gyermekpolitikát”, „demográfiai politikát” dolgozott ki, tartott fenn egész kultúrájában, és nemcsak néhány leszűkített és alkalmasszerűen felbukkanó területen. (Noha ennek én csak néhány vetületét érintettem.) Fontos észrevenni, hogy mindezt hagyománnyá léptette elő, és akként honosította meg, vagyis időtávtatba helyezte és ezáltal garantálta működését, mert társadalmilag, gazdaságilag, egzisztenciálisan ebben érdekelve volt. Ami kiemelhetően példaadó, hogy kulturális, erkölcsi és hitbéli ébrentartása által természetes tudati tényezővé is tette a gyermeknemzés, gyermekfogadás és -gondozás ügyét. Olyan létszükségleti kérdéssé, mint a lét bármilyen más mindennapi és állandó szükséglete.

Lényegi és alapkövetkeztetés lehet tehát a mai társadalom számára a parasztmodell, mely a népszaporulat kérdéskörét komplex rendszernek tekinti. Vagyis az a felismerés, hogy a szaporulat lankadatlan, összközösségi (társadalmi), mindenkire érvényes és mindenkit integráló ügy, amihez a közösség egyetlen tagja sem viszonyulhat kívülről, sem távolról.

Két, személyesen megtapasztalt magyarországi mentalitás-példa jut eszembe (nem mint-ha nálunk is nem volna, de az ottaniak hatnak az erdélyi magyarság mentalitására erőteljesebben). Egyik utam alkalmával hallhattam egy 30 év körüli hölgy „értekezését” arról, hogy mostanság „az anya a gyermeket nem igazán a családnak szüli, merthogy az igazából anélkül is meg tud lenni, hanem az államnak”, kifejtve ezzel nemtetszését a kormány családoorientált politikájával, feltételhez kötött családtámogatási törekvéseivel szemben. A TV2 utcai ankétjának egyik 20–25 év körül9 hölgy-alanya pedig azon háborgott, hogy az abortusz visszaszorításával „beavatkoznak a testébe”, ami fölött ugyebár „csakis neki van joga rendelkezni”.

Mindkét megnyilvánulást (sok más itteni, ottani hasonlóval együtt) aggasztónak tartom, mert egyik sem egyedi, és mert háttérükben közösségi, társadalmi, történelmi kulturálatlanság, saját távlati értékeit látni nem képes nemzeti érzéketlenség húzódik meg, és nem az, amire igen gyakran, szemrebbenés nélkül, szlogenszerűen hivatkoznak: az ún. „már-már elviselhetetlen nyomor”.

Az első példával kapcsolatosan: az, hogy egy kormány anyagi előnyökkel ösztönzi a népszaporulatot, illetve hogy bizonyos juttatásokat szaporulati feltételhez köt, *történelmi tény*. Például a székelység belső és külső földbirtokhoz való jogára és a szaporulat kölcsönösségére gondolok. De ezt a történelmi realitást tükrözi, ezúttal tágabb régióra érvényesen A szegény halász és a gazdag szomszéd című népmesénk is, mely arról szól, hogy a szegény embert s a szegény asszonyt a király gazdagon megajándékozta, mert „erőst sok gyermekük volt”. A gazdagra pedig megharagudott és megverette, mondván: „Szegény embertől irigyelted, neked meg egy gyermeked sem volt ...”

A népért cselekvő felelősséget vállaló kormánynak igenis történelmi feladata és felelőssége észlelni nemzeti dimenzióban azt, amit egy faluközösség, paraszti közösség észlel a maga arányaiban és dialektikájában: a káros tüneteket. Felelőssége tudatosítani a nemzeti érdekeket, és megoldásokat találni, majd felkínálni azoknak, akik készek társadalmi és nemzeti érzékenységgel, eszmeiséggel viszonyulni mindezekhez. És természetes a királyi keménység megszélidült módozata is, hogy a támogatás kérdésében tartózkodó azokkal szemben, akik semmilyen áldozathozatalra nem mutatnak sem hajlandóságot, sem készséget.

Kétségtelen, hogy a népben, nemzetben gondolkodás sokszor fölötte áll, és nem ritkán éppen ellenében a pillanatnyi egyéni, önös érdekek. Az nem állítható, hogy nem bukkantak fel a paraszti társadalomban is ilyen ambíciók. Viszont sohasem válhattak szemlélet-alakító erővé, már csak azért sem, mert másokon élösködni még idős korban is erkölcsstelen volt. A mai értelemben vett aggmenhelyi feladatkör személyi és anyagi feltételeit maga az egyén készítette elő éveken keresztül folyó, gondoskodó, távlatokban gondolkodó munkával, töredéssel: gyermeket, ha nem lett, örököst nevelt, rokon gyermeket támogatott eltartási alku szerint, illetve birtokot tartalékolt erre a célra. Amellett, hogy végezte a magát, családját, közösségét, államát, nemzetét fenntartó robotját. Mindezeket egy közmondással is összegezhetem: *Okos asszony nem marad gyermek nélkül*.

Kétségtelen, hogy egy stratégia-változat tömör megfogalmazásával állunk szemben, melyre ebben a kultúrában a közmondásba sűrített intelem a legalkalmasabb műfaj. Arra figyelmeztet, hogy nem előrelátó az az asszony (nő), aki nem akar gyermeket.

A közmondás intelme a paraszti társadalom általam már többször említett pragmatizmusát sejteti, amivel a gyermekáldáshoz is viszonyul. Diszkrétan és áttételesen érzékelteti a születésszabályozás ismeretét, de még inkább azt a számtalan előnyt, amit a gyermek jelent társadalmi és egzisztenciális távlatokban.

Budai Ilona és társai

A második példa a szabadság furcsa értelmezését veti fel, amit egy balladatípussal próbálok megvilágítani.

Nem kell föltétlen hagyományos közösségben élni ahhoz, hogy megtapasztaljuk, hogyan módosul a nő társadalmi (társasági, kisközösségi) megítélése annak függvényében, hogy van-e vagy nincs gyermeke. A paraszti társadalomban mindenképpen szempont volt az emberi minőség közösségi, társadalmi megítélésében.

A gyermekét magzatként elutasító nő, a lét későbbi, végső kifejtésében a gyermekeit elhagyó Budai Ilona, Gyönyörű Bán Kata, Szívtelen anya stb. sorsában osztozik. A választás dilemmájában – gyermek vagy pénz, kincs, egy – szabadon döntő Budai Ilona nem egy másik balladai hőssel konfrontálódik, hanem az emberi lét hatalmas helyzetével. Úgy gondolom, Budai Ilona sorshelyzete egzisztenciális kérdés. Nemcsak arról szól, hogy a gyermekeit (bocsait) szarva között mentő bivallyal való találkozása emberi/anyai lényegének, ösztönének alacsonyrendűségére döbben rá: „Istenem, Istenem, szerelmes Istenem! / Egy baromállat, én egy lelkes állat”, hanem arról is, hogy belső és külső világa egyaránt kiürül és összeroppan: „Immár olyan vagyok, mint út mellett a fa: / Aki ott elmenyen, ágaimot rontja, / Ágaimot rontja s a sárba tapodja”.

A balladai szemlélet (ami se nem nemzeti, se nem népi, hanem egyetemesen emberi) szerint a nő testi és emberi szépséglombjai gyümölcsnélküliségükben elvesztik becsüket.

Úgy gondolom, Budai Ilona szabadsága sejthető meg ama felháborodott nő kijelentésében is, aki az abortusztörvényben teste fölötti jogának korlátozását látta csupán. Nem áll messze tőle. Képtelen volt még csak meggondolni is, hogy az abortusztörvény ellen tiltakozva tulajdonképpen egy vele organikus létben levő, de mégis egy más, egy születendő élet meggyilkolása mellett szavazott. Korábban társadalmi kulturálatlanságnak neveztem, az ilyenfajta cinikus, a nagyképűségtől sem mentes kijelentést, ám a szövegműnybe érzelmi és szellemi szegénység is keveredik. Amire rendelkezési jogát, szabadságát fennem hangoztatja – „Én rendelkezem a testemmel” –, az tulajdonképpen más test. Jókai Annával kérdezem: „... De hát rendelkezik-e – még ezen logika alapján is – egy új, ugyan még védekezni képtelen, de már génjeiben meghatározott egzisztenciával?” (Magyar Tudomány, 2000/1.).

Szentdomokosi asszonyaim bűnnek tartották a magzateltevést, még akkor is, ha arra mindjárt a fogamzás után került sor. Logikájuk, akár a japánok hagyományos műveltségében, egyszerű: már az első perc, az első óra, az első nap része a kilenc hónapnak. A magzat első pillanatától önálló életnek számít. Ebben az összefüggésben felmerülhet(ne) (a szentdomokosi asszonytársadalom körében ítélet, illetve vita tárgyát képezte) az antikoncepcionális (ún. fogamzásgátló) szerek, eszközök feltalálójának, az abortuszt gátlástalanul végrehajtóknak a bűnössége. Magyarországon az így kioltott több ezer életért nemrég gyertyás menetet szerveztek. A müncheni, hágai nemzetközi bíróságokon emberiség elleni bűncselekmény vádjával elítélték azokat, akik ártatlan emberek ezreit, millióit ölették meg. De akik – gyógyszerkutatók, jogászok, abortuszt végrehajtó orvosok és nem orvosok – milliókat fosztanak meg a megszületés jogától, akik akár egy kontinens – Európára gondolok –, akár egy nemzet – a magyarság – potenciális népessége ellen követnek el bűncselekményt, velük szemben még csak fel sem merül a bűnösség gyanúja, sőt, tevékenységük államilag támogatott és széles körben mediatiszt. A cigarettás dobozokra egy idő óta felírják, hogy a dohányzás nagyon káros az egészségre. Az antikoncepcionális szerek káros következményeit, az abortusz által okozott ártalmakat pedig elhallgatják.

Egy szem búzáért nem oldjuk meg a zsákok

Ez is stratégia! Szóltam korábban a minden áron gyerekekről, mint kivételes élethelyzetről. A Székelyföld paraszti társadalmában (és nemcsak ott) azonban az egykezés visszautasítása elvi kérdés volt. A közmondás szimbólumai egyértelműek: több gyermeket akarunk, mint egyet.

Ama szentdomokosi négygyermekes, a mesebeli háromgyermekes családmodell reális egyéni, családi, illetve társadalmi szükségletre válaszol: a szülők biztonságára (a motivációk sokaságából láthattuk), a haza, a nemzet szükségletére, amit ma nem kell föltétlen heroikus értelemben vennünk. A hazának ma jó tanítója, tanárja, papja, orvosra, mérnökre, tudósra, alkotóművészre, államférfiúra, politikusra, kitűnő szakmunkásra van szüksége. Hogy azzá váljon, az „arra való gyermek”-nek, ifjúnak el kell mennie otthonról, a családon túl mutató küldetést kell vállaljon, mint rendszerint a mesebeli harmadik fiú. Missziója: más közösséggel, éppen távoli rokonsággal kapcsolatteremtés, árucseré lebonyolítása, vagyonszerzés, anyagi gyarapodás, tudás- és tapasztalatszerzés, házasságkötés, és végül visszatérés oda, ahonnan elindult, ahol mindezek hasznosíthatók, gyümölcsöztethetők.

A „Navigare necesse est”, az utazás, világljárás, az elemzés és visszatérés anyagi és szellemi többlettel és ezáltal a közösség működtetése, szóval mindennek a tudata a paraszti gondolkodásban evidencia. (Nem ártana felülvizsgálni ama sommás értékelés abszolutizálását, mely szerint a paraszti társadalom egyértelműen zárt, önmagába forduló.) Hogy mennyire így van, Babszem Jankó, a minden áron akart gyermek példája bizonyítja, aki egy személyben kell ellássa azt az élet- és társadalmi szükséglet-együtttestet, amit a három fiú együtt látna el. Mert a közösség, a család nem szenvedhet hiányt. És ellátja, mert kiváló gyermeknek születik, ő tulajdonképpen (az egyik változat szerint) a negyedik (!), a sárkány által elrabolt nagyobb testvérek után. Csakhogy vállát többletterher nyomja, a szülők átmeneti bánatára. Ennek ellenére a léthelyzet érzelmi megközelítése háttérbe szorul a racionálissal szemben.

Egy napon Babszem Jankó így szól édesanyjához: „Látom már, édes szülém, hogy nekem útra kell kelni. Elmegyek hát és országgá-világgá ... Hiába mondta neki az édesanyja: »Ne menj, te, fiam, sehova!« Babszem Jankó csak azt hajtogatta, hogy neki menni kell”. Aztán amikor találkozik egy emberrel, annak kérdésére így válaszol: „*Megyek országot-világot látni.*” (Kiemelés tőlem.)

Más mesékben pedig a szülők a legtermészetesebb módon tudomásul veszik a fiú(k) szándékát, marasztaló szó nélkül élelmet (hamuba sült pogácsát) tesznek a tarisznyába, és útra engedik. Szinte nyoma sincs az érzelmes búcsúnak, nem hangzanak el visszatérésre intő szavak, a végleges távozás még csak gondolatban sem fogalmazódik meg, mert a visszatérés törvényszerű.

Más szóval, a paraszti társadalomszemlélet, mely a szokásokban konkretizálódik, vágyként pedig a mesében, közmondásban stb. fogalmazódik meg, nos, ennek bölcsessége arról szól, hogy a család mint alapközösség biztonságáért valaki(k)nek maradni kell itthon is („a szülők mellett”), de új szerveződések, társadalmi struktúrák, szövetségek, érdek- és szakmai közösségek létrehozataláért, működtetésükért valaki(k)nek el is kell menni otthonról. Az elmenők minősége, szellemi és fizikai ereje (önkéntelenül is a hannoveri Világkiállítás magyar pavilonjának megálmodói, kivitelezői stb. jutnak eszembe) viszont a gyermekkinálat, emberkinálat minőségéből, erőtartálékából adódik, annak pedig a záloga nem más, a paraszti szemlélet szerint, mint a kvantitatív gyermekállomány. Csak az a közösség (családi, falusi, nemzeti) tud eredményes, sikeres lenni, ahol lehetőség van a szelekcióra, ahol többen születnek. Ellenkező esetben a kontraszelekció kényszere, az „ez van, ezt kell szeretni” defenzív logikája működik.

Köztudott, hogy tehetséges, ügyes, életre való, kiegyensúlyozott személyiségű gyermek többnyire ott és onnan került ki, ahol, kis túlzással „annyian vannak, mint a resta lika, sőt még annál is több”. A mesében megfogalmazott élethelyzet a túlzás ellenére sem vezetett tönkremenéshez, kétségbeeséshez. Ellenkezőleg. A példákból már korábban idéztem. Inkább két székelyföldi példát említek most, melyek ugyan hipotéziseim, nem általánosíthatók, de realizmusuk folytán sokasíthatók. Ha a csíkszentdomokosi Márton Ágoston, illetve a farkaslaki Tamási családban csak egy-egy gyermek születik, bizonyára az 1939-ben, a kolozsvári Szent Mihály templomban felszentelt erdélyi püspököt nem Márton Áronnak hívják, a 20. század egyik legnagyobb magyar prózaíróját nem Tamási Áron néven jegyzi az irodalomtörténet. Kétségtelen, hogy a gyulafehérvári püspöki szék nem maradt volna üresen, miképpen az is, hogy ebben az időben Erdély adott még prózaírókat a magyar irodalomnak. De az már történelmi realitás, hogy nem a két Áron névvel jelzett csúcson.

Szóval, az is üzenete a népi kultúrának és társadalommodellnek, hogy csak az a nemzet tud megfelelni az egyre bonyolódó világunk kihívásainak, amelyik humán tartalékait kvantitatív és kvalitatív szempontból újratermeli, gyarapítja. Az is, hogy előbb lappangó, de robbanásra kész, előbb az egyéni pszichét nyomasztó, majd társadalmi dimenzióban jelentkező szorongást, feszültséget gerjeszt az az állapot, ha évről évre többen hagyják abba a munkát, mint ahányan elkezdik.

Ennek a tünetegyüttesnek azonban más szövegményei is vannak, melyek nem voltak sajátosak a székelyföldi paraszti társadalomban, így bizonyára fenntartással is fogadják felvetésemet.

Arthur E. Imhof, német történész, néprajzkutató, művészettörténész *Elveszített világok* című könyvének egyik gondolatkörét hozom be.

A német paraszti múltat, társadalmat kutató szerző a szaporulati adatok vizsgálata során felfigyelt arra, hogy „átlagosan minden második temetéskor csecsemőt vagy kisgyermeket tettek a sírba”. A társadalom pedig, állapítja meg a szerző, semmit sem tett ez ellen „nyilvánvalóan azért, mert a pontos felezés után is maradt még elegendő számban felnővekvő utód”. Ez az állapot a 19. század végéig, a 20. század elejéig tartott, amikor „gyors és hirtelen süllyedésnek indult a születések száma”. Akkor kezdtek, állapítja meg *Imhof*, „beruházni az egyszer már világra születettbe”. A kívülről jött intézkedések egyenes következménye pedig az, hogy ma szó sem eshet a fiatalabb korosztály feleslegéről, hogy lehetőleg egyet sem hagynak meghalni belőlük. Milyen hatalmas szemléletváltás alsó és felső szinten, döbbenek rá, ha szentdomokosi adatközlőimre is gondolok: „Nekünk az a kötelességünk, hogy Isten ajándékát elfogadjuk, az Isten pedig megtartja azt, amelyik megtartani való”. Tévedés volna ebből azt hinni, hogy Szentdomokoson könnyen lemondtak a megbetegedett vagy betegen született gyerekekről, hisz ezt épp a népi medicina cáfolja, olykor épp hihetetlennek tűnő bravúrjaival, viszont „az életre nem valót” nem mentették meg minden áron. Nem véletlen, hogy egy falunak átlagosan egy-két koldusa, mozgássérültje, „bolondja” volt.

Imhof arra is felfigyel, hogy az általa vizsgált társadalmi közösségben az életkori skála két periferiájának orvosi kezelése is aránytalanul megváltozott: megnőtt a törődés a gyermekek iránt, és lényegesen csappant a 65 éven belüli emberekkel szemben. Márpedig egy társadalmat, állapítja meg *Imhof*, „nem önmagában a halál nyugtalanít, hanem a dolgozó emberek halála, a fontos emberek kiesése”.

Én úgy látom, hogy a paraszttársadalom, a székelyföldi mindenképpen demográfiai többlettel kezelte mindazt, amit a mai egészségügyi ellátás próbál megoldani: a társadalom humán tartalékának biztosítása. Ilyen összefüggésben érthető meg a szentdomokosi családtervezési formula: „... egy gyermek kell a halálnak”. Más szóval, a közösség, a társadalom erőnlétét természetes szelekcióval garantálta.

Ez is stratégia!

Kinek gyermeke nincs, öröme sincs, bánata sincs

A gyermekstratégia érzelmi világunkra vonatkozó közmondása. A két, mellérendelt viszonyban álló kijelentő mondat üzenete a két lelkiállapot egyenlő esélyét sugallja: mind a kettőt elfogadja, az érzelmek dialektikáját hitelesíti. Tagadva fogalmazza meg az öröm és bánat reális harmóniáját, de egy olyan érzelmi „egyenlő szárú háromszög”-et is, melynek csúcán a gyermek áll. A közmondás logikai felépítéséből pedig az következik, hogy ha hiányzik a háromszög csúcsa, sem öröm, sem bánat, hanem meghatározhatatlan érzelmi nincstelenség az ember lényege.

Vitatható, persze, a közmondás sarkító igazsága, ám én mégis mellette szavazok és eme kultúra eszmeiségére, mely az ember egyetemes örömigényének egyik forrását a gyermekben jelöli meg.

Idéztem már szentdomokosi adatközlőim szavait, melyek arról vallanak, hogy azért is kell a gyermek, hogy az embernek legyen öröme. De ugyanerről szól Szűz Mária keresztleánya című mesénk egyik alaphelyzete is. Az apává lett királyfi határtalan örömét nem a győztes csata és a megszerzett birodalom jelentette, hanem zsarolással elvett gyermekeinek visszaszerzése. Palotájának tizenkettedik szobájában, ahol gyermekei várták „*olyan világosság csapott szembe vele*” (kiemelés tőlem), hogy rögtön hanyatt esett”. Felfokozott örömezésbe nemcsak a pillanat, hanem a szülői egzisztencia távlata keveredik: „Ekkor a két gyermekem rögtön mellém szökött, azonnal felöleltek, és gyémántos díványra tettek, és aranyvízzel megmosdattak ... Már most megnyitottam kastélyom ablakát, és kihajoltam, és vívátot kiáltottam”.

Ugyanígy örvend a molnár, aki kihalásza a vízen úszó koporsót és meglátta, hogy benne „egy szép fiúgyermek van”. Így kiáltott fel: „Jaj, legyen hála az Istennek, hogy nekünk rendelt egy gyermeket. Nekem úgy sem volt soha ...

A gyermekek aztán gondját viselték, nagyon örültek a gyermekeknek, a molnár is, a felesége is” (A koporsóba tett fiú).

Vele szemben a király – mennyire mai figura! – meg van vakulva, mert „az egész épülete, még a tyúkólja is arannyal van megtelve, kerítése, mindene”. És mindenkitől tudakolja vakságának okát.

Az önzésről, kapzsiságról szóló mesei történetek nem öncélú példabeszédek. Noha a tiszta értelmű ember, hatalom hiányában mást nem tehet, mint figyelmeztet, és kiutat keres. Azt vallja és fogalmazza meg, hogy az anyagi javak gyűjtése, hajszolása mellett, talán azok előtt az emberi értékek és a belőlük sugárzó öröm is fontos. A mai modern ember felfokozott örömmohóságával szemben, amit pénzzel és elégíti ki, és amely a halmozás arányában válik értéktelenné, tisztavirág életűvé, a paraszti életfilozófia a perszonális, önmagából fakadó és rá visszatekintő tartós örömforrást állítja. A gyermeket.

Nagy Lajosné, szentdomokosi 86 éves (1995) adatközlőm unokáit dorgáló szavait idézem újra, aki a gyermekben éppen az interiorizált, önmagukból rügybe szökkent, a teremtés titka révén megtestesült öröm és büszkeség érzés hordozóját, az öröm pillanatának örökös öröme fordítóját látja. „Én szídom az unokáimat is – mert nem lett gyermekik –, hogy utáljátok magatokat?! ... Utáljátok magatokat? – kérdeztem. Nem akarjátok, hogy a tük formákra szüljete embert a világra?! Hogy lássátok magatokat benne?!

A születési szokásokat vizsgálva tapasztaltam, hogy szülés után, már a szóbeli közlés alkalmával, de a csecsemő látásának minden esetében mennyire központi kérdés és pszichikai reakciókat keltő tény az újszülött hasonlítása. Szubjektív és objektív látásból fakadó véleménykülönbségek, olykor sértődések gyűrűznek, elégtétel, öröm, belenyugvó csalódottság lebegi körül az újszülött fiziognómiai vonásait, az arcvonások együttesét. A csecsemő látása csaknem minden esetben az arcvonások analízise: a gyönyörködés játéka, ahogyan

„kiosztják” szemeit, száját, orrát stb. a szülőkre, nagyszülőkre, nagybácsokra, nagynénikre, már nem élő rokonokra. „Azt (ti. az újszülöttet) már rögtön hasonlították. Erre hasonlít, arra hasonlít. Jaj, az apjára, a nagytatájára hasonlít! Ennek úgy örvendtek” (Nő, 43, 1994).

A hiúság és öröm szimbiózisa olvasható ki a 74 éve (1994) adatközlő szavaiból: „Én úgy örvendtem, mikor a lejánkat, a miénket, hézám hasonlították. Meg es köszöntem annak, ki legelőbbször mondta. Pedig nem hasonlít hézám. De örvendek, hogy reám hasonlítsák. Akire hasonlítsák, az örvend”.

Ezzel a lélektani finomsággal és gyengeséggel fogadják az újszülöttet a nem paraszti társadalmakban is, és az évek teltevel ez a reflex csak kamatozik. Miért kell lemondani róla? Miért kell talmi örömökkal helyettesíteni?

A szülői büszkeség forrásáról kiváltképpen?

Ennek legszebb jelképét ismét Babszem Jankóban látom, akit egyben a kis nép szimbólumának is tartok, aki képes tetteivel, hangjával, szavával, tudásával ámulatba ejteni, megrettenteni a nagyokat, akihez többet nem mernek nyúlni, akivel a nagy úr (talán Európa Nagyúr!) büszkélkedni akar, és akinek megcsodálására „tenger sok vendég összegyűl” (hannoveri világkiállítás magyar pavilonjának látogatottsága!).

A mese sajátos üzenete számomra az, hogy a kis nép is képes csodát művelni gyermekei által, viszont a Babszem Jankók ezreit kell világra hozni, hogy milliókká verődjenek össze. Világra jöttüket kívánni kell, mint a szegény asszony: „Ó, én uram Istenem, csak egy akkora kis gyermeket adj, mint egy babszem, holtomig mindig áldalak éret”.

Arról is szóltam korábban, hogy a parasztembernek azért is kell a gyermek, hogy legyen, aki vagyonát, birtokát örökölje, átvegye, tovább gyarapítsa. Ebben a motivációban gazdasági természetű létfilozófiája nyilvánul meg. Tulajdonképpen a paraszti túlélési stratégiának egy áttételes változata ez. Ennek a lényege pedig az, hogy mindenből tartalékolni kell (a szocialista gazdálkodáspolitikai épp eme ambícióját próbáltam aláásni), a függőséget minimumon tartani és ezáltal kivédeni azokat a váratlan csapásokat, amelyek elsősorban kívülről érhetik. Mindennek legalább két feltétel volt: a hosszú távú tervezés és a garancia, hogy a törődéssel, fáradságos munkával létrehozott vagyon nem kerül idegen kézre. Olykor az öregkori gondozás biztonságánál is fontosabb volt az a tudat, hogy a vagyon „jó kezekben marad”. Ez pedig a hagyományos paraszti munkaerőcsön alapszik, mely szerint a munka és gyümölcse emberi minőséget, hierarchiát hordozó tényezők; ama erkölcsi parancson, hogy a munkával létrehozott értéket meg kell becsülni. A paraszti család sajátos életvitelével úgy is tekinthető, mint egy nép, ország, nemzet miniatűr előképe: a családfőknek, szülőknél gondoskodniuk kellett a megmaradásról, fennmaradásról, a család birtokának, vagyonának garantált tulajdonosairól, örököseiről.

Nem vizsgálati, csak tapasztalati észrevételem, hogy az ún. vagyon, ami nem föltétlen földbirtok, hanem rangos és összkomfortos lakóház, márkás kocs, műkincsek, vállalkozások stb. „jó kézbe kerülése” az emberi élet harmadik szükségletének, a halálnak (ti. születés, házasság, halál) bekövetkezése után mintha nem volna fontos. De akkor miért fontos a megszerzésük? Csak a státusszimbólumért?

A paraszti társadalom értékrendje szerint az a birtok, amit a számon tartott ősök megszerztek, szintén a számon tartott utódok gyarapítottak, bűnös közönnyel, kényelemszeretettel, leplezetlen vagy megideologizált cinizmussal, csökkenő népességgel nem adható fel.

Bolondfalva

A gyermekkultusz stratégiájának egy másik megnyilvánulását abban látom, hogy a gyermek jelen van a paraszti kultúra nagyon sok műfajában, abban, hogy a közösség fontosnak és szükségesnek tartja a gyermekkel való foglalkozást. A szokások, rítusok, költészet,

hiedelmek, mágikus praktikák stb. sokasága mind-mind pozitív „propaganda” is a gyermekért, a születésért, családért. Ehhez hasonló eszmeiséggel találkozunk az európai népek folklórkultúrájában, de a művészetekben is. Különösen a festészet jeleskedett a népes család eszményének megjelenítésében.

Kiemelkedőek a holland és német, főleg katolikus festők (pl. Gonzales Coques 1614–1684; Frans Hals 1581–1666) képei, melyeknek hat-, illetve nyolcgyermekes családokat ábrázolnak) a kor nagy mesterei. Az imponáló gyermekszámon túl a képekről (ma a londoni Nemzeti Képtárban található) szívéllyesség, szerető ragaszkodás, az érzelmileg alapozott családi életben való részvétel és odatartozás benyomása árad. *A. E. Imhof* képértelmezését idézve: „Senki sem áll itt félre, magába fordulva, kelletlenül vagy mogorván, csak játszva az egyháznak és hazának tetsző szerepét (újabb adat a családpolitika történelmi tényére). Mindenkinek van kapcsolata a másokhoz, a fiúknak, a lányoknak, az apának, az anyának, egyikük sem áll elhagyatottan, magányosan”.

Nem lehet célom a műelemzés, csupán azt akarom érzékeltetni, hogy a népszaporulat mindig és talán mindenhol úgy volt, hogy a kultúra különböző szintű alkotói, művelői, képviselői ennek ébrentartásában szövetségesek voltak; és sajátosan azt is akarom érzékeltetni, hogy a megsemmisülés képzetével szembesülő magyarság egy rétegének, ne tűnjön elfogultságnak, ha azt mondom, hogy a székelységnek kultúrája optimizmust tudott sugallni.

Olvasmányaimból tudom, hogy a népszaporulat ma több európai nép számára nemzeti ügy. A magyarság esetében mindenképpen az. Éppen ezért érthetetlen számomra, hogy a magyar sajtó egy része (valós dimenzióit én nem láthatom), a rádió és bizonyos tv-csatornák miért csinálnak már-már *ars poetica*-t abból, hogy „minél rosszabb, annál jobb”?

Nem a mesterkéeltség, a hamis illúziók mellett szólok, ellenkezőleg, de az álproblémákat, hamis gondokat, kis ügyekből nagyot kreálók gyermekvállalástól elriasztó, elkedvetlenítő taktikázásait izléstelennek, álszentnek, olykor éppen eszelősnek tartom.

Két példával próbálom illusztrálni a fentieket: A TV2 épp a szaporulatnak szentelt fórumán (1999) egy értelmiségi igénnyel részt vevő hölgy azzal indokolta a gyermeknevelés „rendkívül nehéz és kimerítő” voltát, hogy „a kicsi bepisil, bekakil”. Nem tudom, mi mást kellene csináljon. Ezzel a logikával az idős embert, ha netán idejut, kupán kell verni?

2000. február 5-én az Esti Híradó egyik orvos alanya arról beszélt az igen korszerűen felszerelt kórházi kezelőben, hogy Magyarországon egyre jobban romlik a kórházak ellátottsága, egyre csökken a gyermekgyógyászatra fordított pénz, hogy ijesztő módon nő az alultápláltság, „ami oda fog vezetni, hogy ezek a gyermekek különböző betegségekkel nőnek fel, és kevesebbet fognak élni, mint a mai felnőtt generáció (vagyis a szocializmus nemzedéke). Csökkenni fog az átlagos életkor”.

Az ilyen, és ehhez hasonló hírek, írások olvasásakor a Bolondfalva című mese jut az eszembe. A mese arról szól, hogy volt egy falu, melynek lakói mindig sirtak-ríttak, amikor gyermek született, merthogy egyszer meg fog halni. A szomszédfalusiak pedig mit tehettek volna, megvetésből Bolondfalvának nevezték el a falut.

Úgy gondolom, a szaporulatot, a gyermekügyet csak egyféleképpen szabad megjeleníteni: Hittel! A Hit pedig, Szent Pál apostol szavaival, a reménylett dolgok valósága. Ami nem természet feletti, az nem kerekedhet az emberi fölébe.

Vissza a „tisztá forráshoz”!

Ezt a parancsoló mondatot, kifejezést mostanig a népköltészeti alkotásokkal, azok kutatásával összefüggésben használták. Mi motiválja a tárgyalt kontextusba való bevonását?

A család, életvédelem és népesedés kérdéskörével itthon tapogatózó/ténymegállapító, Magyarországon az utóbbi két esztendőben egyre sokrétűbb elméleti és gyakorlati törődés

tapasztható (pl. a Magyar Tudomány 2000/1. számát csaknem egészében a magyar pesszimizmus problematikájának szentelték: akademikusok, neves értelmiségiek, írók, művészek válaszolnak Solymosi Frigyes akadémikus kérdésére).

A sokféle és sokszempontú megközelítésből egy alapállás fogalmazható meg: saját, személyes halálával meg tud békülni az ember, de nem békülhet meg nemzete, népe, közössége, nemzetsége halálával.

Mi a kiút, ha van? Visszafordítható-e, megállapítható-e legalább pusztulásuk folyamata? A hozzászólók legtöbbje optimista: az ötletek, megoldások egész arzenálja áll össze.

Ha nagyon idealista volnék, azt mondanám, a népi műveltség modellje, mint tradíció nyújthat igazi megoldást a válságból való kijutásra. Ilyesmit nem merésznék állítani. Ám hiszem, hogy az ősi népi tudás egyik alap princípiumának összehangolt és mélységeiben való át gondolás több eredményt hozhat, mint a meséből ismert gólya-rák-béka féle öröklődés. Ami ősi tudás pedig *Eliade* fogalmazásában így hangzik: "Ha azt akarjuk, hogy valami sikerüljön – gyermekáldás, ház vagy szellemi szándék –, akkor ismételnünk kell a kozmogóniát". *Eliade* következtetésével ez azt jelenti, hogy „az idő művét vissza kell vonni, a teremtést megelőző pirkadatpillanatot kell visszanyerni, ami emberi síkon azt jelenti, hogy vissza kell térni a létezés tiszta lapjához, az abszolút kezdethez, ahol még semmi sem mocskolódott be, semmi sem romlott el”.

Meglepő, és ez zsenialitására vall, hogy *Bartók* ugyanezt ismerte fel és fogalmazta meg a Cantata Profana-ban. A csak egyetlen élvezetet hajszoló, minden alapvető emberi értéket elhagyó, civilizációs züllésre tért fiúk megmentése a visszatérésük által lehet(ne). A bartóki mű alapját képező román kolinda az én olvasatomban azt is sejteti, arra a veszélyre is int, hogy a túlonúl megkészt, elmulasztott korrekció a humánumból való teljes kivetkőzést, a korábbi kultúrához és civilizációhoz való visszatérés ellehetetlenedését hozza maga után: „Kedves édesapánk ... téged mi tűzünk / A szarvunk hegyére / és úgy hajigálunk / Téged rétről rétre, / Téged körül köre, / Téged hegyről hegyre, / S téged hozzávágunk / Éles kősziklához: / Izzé-porrá zúzódsz ...”; „A mi szarvunk / Ajtón be nem térhet ..., A mi karcú testünk / Gúnyában nem járhat ..., Karcú lábunk nem lép / Tűzhely hamujába ..., A mi szájunk többé nem iszik pohárból ...”.

A szarvassá vált fiú történetében én a globalizáció metaforáját látom: az uniformizálódását, az életmód egysíkúvá, egyszínűvé, egyirányúvá válását. Azt a veszélyt, amit *Csoóri Sándor* így összegecs: „Hasonlítani fogunk egymásra” és „az emberben a szellemi készenléti állapot megrokkant”.

A népi kultúra egész szellemisége, a parasztság életfilozófiája azt sugallja, hogy a visszatérés nehéz, de nem lehetetlen (megrendítő rítusokat tudnék, pl. a születéssel kapcsolatban felidézni). A „tisztá forrás” purifikáló erejébe vetett hit nem föltétlen irracionális gondolkodás és lépés. *Csoórit* idézem: „Egyetlen megőrző eszménk lehet: vissza kell hátrálnunk a tiszta forráshoz”. A „tisztá forrás” pedig nem lehet más, mint a valós emberi értékek, reflexek, életösztönök, egyszóval a humánus. A tradíciókhoz való jóhiszemű visszatérés gondolatát még akkor is védelmezem, ha a felvilágosodástól errefelé a népi kultúra sok elemét elmarasztalták, leértékelték erényeit, és nem jöttek rá arra, hogy adott helyzetnek megfelelő reakcióként, az élet gondjainak legyűrésére alkalmas kultúraként értékeljék és tiszteljék, és nem mint „különös dolog”, „tévhit”, „babona”, „agyrem”!

A „tisztá forráshoz” való visszatérésnek volna egy kiemelt emberi-társadalmi tényezője, mely a 20. század folyamán, különösen a második felében, az ostobán és globálisan értelmezett női egyenjogúság, az ún. feminista mozgalmak következtében szintén elvesztette nemes tartalmát. Az anyaságra gondolok és annak eszményére. Arra, amit az egyetemes parasztaszszony, ha úgy tetszik „ősanya” hordoz: az otthont, családot, nemzetséget, rokonságot összertartó, hagyományt ügyelő és éltető, pusztulástól, romlástól féltve védő, az emberiséget min-

dig újrászülő, gyermekeket felnevelő, az élet gyönyörűségét, értelmét és szentségét sugárzó és védelmező anyára gondolok.

Mindezt, persze, nem „ráolvasó szövegek” mondogatásával, ünnepi retorikával látom újra elérhetőnek. Úgy gondolom, a társadalom egészében el kell indítani, ki kell virágoztatni egy mindenképpen kulturált, minden társadalmi réteg asszonyához szóló anyakultuszt: nemcsak emocionális tekintetben, hanem az asszonyi/anyai lét minden vonatkozásában. Ha valamiben „történelmi elégtételt” lehet(ne) nyújtani a letűnt korok parasztasszonyainak kegyetlenül nehéz sorsáért, akkor ebben és ezen a téren lehet(ne). Egy kikötéssel: ne kampányszerűen! Minden gyermeket szülő anya legyen az élet minden napján és csaknem mindenhol tapasztalhatóan a társadalom valós és diszkrét kitüntetettje.

Más szóval: az ember jó ösztöneit, reflexeit, józan racionalitását kell újra és folyton gerjeszteni. A nagyon mélyen dobogó szív- és lelkiismeret hangokat kell felerősíteni. Ezek realitása és vágyképe kultúránk egészében, sajátosan a magyar népi kultúrában mind fellelhetők. Én ebben és így látom a „tisza forrás”-hoz, a „tradícióhoz való visszatérés” üzenetét, lehetőségét, útját.

Még néhány záró gondolat

Tünődéseim során többször megtorpantam: úgy tűnt, eleve visszautasításban lesz részük. Mit akarok, halottam belső énemben a hátam mögötti lehetséges kérdéseket és vádakot, hisz a mai parasztság már nem az a parasztság, amiről írok, a mai társadalom egészében már nem az a társadalmi súlya, ami volt. Aztán újra a magam kérdései kerekednek felül: miért van az, hogy a társadalom az egyre magasabb szintű szervezés, az intézmények sokasodása ellenére egyre veszesebben működik? Igen gyakran *Arthur E. Imhof*-al is kérdezem, elsősorban magamtól: „Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel olyan nehezen ...?”

Szükségesnek tartom tehát leszögezni, hogy nem egy teljességében idejét múlt kultúrát akarok visszaerőltetni a jelenbe, hanem annak energiát hordozni képes szellemiségét. Úgy gondolom, az egzisztencia alapkérdései ma sem mások, a lét emberi, egyéni, nemzeti motívációi ma sem mások. A hozzájuk való viszonyulás, igen, az sérült, módosult, változott.

Nem egy, ma már sok vonatkozásban kétségtelenül anakronisztikus modellhez való visszatérésben látom a népesedés gondjaira a megoldást. Az én elmélkedéseimet nem is hiszem megoldásnak, de szerény elemei lehetnek a megoldások makro-rendszerének, aminek kidolgozását azonban fontosnak tartom.

Hiszem, hogy parasztságunk kultúrájának eszmeisége, lelkesége, hite, erkölcsi norma-rendszere, jogszokásai, világszemlélete és nem utolsósorban pragmatizmusa – a folytonosságban és biztonságban, az emberi kapcsolatok kölcsönösségében működő élet – igenis lehet a korszerű civilizációban élő magyar ember számára biztonságot és felemelkedést nyújtó életfilozófia. Biztonságot jelenthet egyéni boldogulásában és a nemzet számára. Más dimenzióban ugyan, de a mai kor ember is felismerheti, amit a parasztság évszázadok óta, saját közösségén belül és annak számára/hasznára felismert, kultúrájába, hagyományaiba, szokásaiba (törvényeibe), viselkedési normarendszerébe foglalt: egyéni és közösségi előrehaladás hosszú távon nem lehetséges az Isten félése, az élet és a törvény tisztelete, a falus társak megbecsülése nélkül. Erre a felismerésre, princípiumokra épült a „rendtartó székely falu” népi jogrendszere, értékrendje.

A közösségi értékeket és értékrendeket védelmező, közvetítő hagyomány – ezt ma, veszélyeztetettségünkben jobban kell éreznünk, mint bármikor – nemcsak a múlthoz való ragaszkodást jelentette, mint ahogy a mai okoskodók és kézlegyintők vélik, hanem a közös-

ségek (mai szóval) védelmi hálóját is kívülről jövő, máshonnan hozott, átvett kulturális és emberi devalválódással szemben.

Tárgyszavak:

Népesedés
Családszociológia

ETHNOGRAPHICAL MEDITATIONS ON POPULATION (II)